

DAS TRIENTER KONZIL UND SEINE REZEPTION IM UNGARN DES 16. UND 17. JAHRHUNDERT

Szerk. Márta Fata – András Forgó – Gabriele Haug-Moritz – Anton Schindling
(Reformationsgeschichtliche Studien und Texte Bd. 171.)
Aschendorff Verlag, Münster 2019. 302 oldal

Az itt ismertetett kötet, a német konferencia-kiadványokra immár jellemző jókora késéssel, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2013-ban tartott, azonos című tanácskozás után hat évvel látott napvilágot. A hosszas várakozásért kárpótolja a szerzőket, hogy a nemzetközi reformáció-kutatás egyik legrangosabb sorozatában, az európai tudományos kiadványstruktúrába mélyen beágyazott kiadó gondozásában jelent meg munkájuk. Ez a tény adja a könyv valódi jelentőségét, hiszen a magyar–német szerkesztőgárda (két tübingeni, egy grazi és egy pécsi egyetemi tanár) nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy a kora újkori magyar katolikus egyháztörténeti kutatásokról nyújtson reprezentatív képet a magyarul nem tudó, ugyanakkor a téma iránt egyre inkább érdeklődő nemzetközi tudományosság számára. Ez annál is inkább öröndetes vállalkozás, hiszen a szerzők túlnyomó részben (tizenhárman) magyarok, mellettük két német és egy szlovák kolléga szerepel a kötetben. Külön köszönet illeti ezért a vállalkozás elindítóit, Fata Márta és a közelmúltban elhunyt Anton Schindling tübingeni professzorokat. A kiadvány egy jól átgondolt munkaprogram harmadik darabja, előzményei az ugyanebben a sorozatban, a két említett történész szerkesztésében megjelent református és evangélikus egyháztörténeti tanulmánykötetek voltak (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte Bd. 155. és 167.)

A kötet másik, inkább rejtve maradó érdeme és egyúttal érdekessége az a szempont, amely szerint a szerzők a kora újkori magyar katolikus egyháztörténetet beillesztik az európai, elsősorban a német kutatás áramába. Az elmúlt évtizedekben ugyanis a mindent átható konfesszionalizáció-paradigma mögött a Tridentinum-recepció mint a 16–17. századi katolikus egyháztörténelem elsődleges értelmezési kerete talán kissé háttérbe szorult. A konfesszionalizációs tézis alkalmazásának korlátai ugyanis éppen Közép-Európában, főleg Magyarország és Erdély esetében fogalmazódtak meg, így a hazai kutatásban ez az elmélet nem is igazán szervesült, amint erre a kötet bevezetője is utal. (1–6.) Itt egy apró, de zavaró elírásra kell felhívnom a figyelmet: a konfesszionalizáció elméletét Heinz Schilling mellett nem Volker Reinhardt, hanem tanára, Wolfgang Reinhard alkotta meg. (2.) Arra ugyanakkor nem térnek ki a szerkesztők, hogy a Tridentinum-recepció kutatásában a magyar egyháztörténetírás úttörő szerepet játszott, így ez a kötet egyúttal tisztelgés e historiográfiai tradíció előtt is. Vanyó Tihamér bencés tudós már 1933-ban vaskos kötetben vizsgálta a zsinati határozatok végrehajtásának útját a magyarországi egyházmegyékben a Rómába küldött *ad limina* jelentések alapján, így a belga kutatók mellett elsőként hívta fel a figyelmet a zsinati korpusz hatásvizsgálatának fontosságára. Úttörő jellegét mi sem mutatja jobban, mint hogy a Tridentinum szerepét az újkori egyháztörténelemben vizsgáló nagy mű csak 1951-ben látott napvilágot Georg Schreiber szerkesztésében (*Das Weltkonzil von Trient I–II*. Freiburg 1951.) Emblematisus tehát, hogy ez a reprezentatív kötet éppen ebből az aspektusból közelíti meg a magyarországi katolikus egyház kora újkori történetét: teológiai és egyházpolitikai szempontból vizsgálja a zsinati határozatok hatását a katolikus felekezet formálódására, és ennek keretében foglalkozik a főpapság reformtörekvéseivel, a papképzéssel, a szerzetesrendekkel és a felekezeti kultúra terjesztésének eszközeivel, főleg az irodalommal és az egyházzenevel.

A könyv lényegében a német *Wege der Forschung* hagyományaihoz kapcsolódva állapotfelvételt nyújt a katolikus reform és ellenreformáció magyarországi kutatásáról, elsősorban a Magyar Királyságnak a Habsburg Monarchiához tartozó harmadára összpontosítva – a hódoltság

és Erdély lényegében nem szerepel a műben. A kötet reprezentatív jellegére utal, hogy a szerzők között szinte mindenki szerepel, akinek a témában nemzetközi szinten is értelmezhető eredményei vannak. Jellemző módon inkább a fiatalabb és a középgenerációhoz tartozó kutatókról van szó, az idősebb korosztály tudománytörténeti okokból irodalomtörténetesek képviselik.

A kötet három dolgozata a Trienti Zsinattal és annak általános következményeivel foglalkozik. Peter Walter röviden bemutatja a zsinat történetét, majd a zsinat teológiájának jelentőségét körvonalazza, mégpedig a későbbi, akár az I. és II. Vatikáni Zsinatig terjedő perspektívában. (7–24.) Puskás Attila az egyházi hagyományról szóló trienti tanítást értelmezi. A zsinat a *Sola Scriptura* tanával szemben az egyházi hagyomány egyenértékűségét mondta ki, amelyet a *Sacrosancta* dekretum a protestánsellenes él tompításának érdekében apostoli hagyománynak nevezett. (25–46.) A harmadik általános dolgozatban Peter Claus Hartmann értekezik röviden a jezsuiták szerepéről a tridentinumi megújulásban. A rend sajátos modernitását hangsúlyozza a régebbi rendekkel szemben, amellyel a jezsuiták a megújulás leghatékonyabb eszközei lettek. (169–178.)

A Magyarországra vonatkozó írások közül mindössze kettő tárgyalja a hazai katolikus egyháztörténeti irodalomban az „eletestség századának” nevezett 16. századot, tizenegy tanulmány a 17. századdal foglalkozik. Ez az arány(talanság) jól mutatja a kutatás súlypontjait és forrásviszonyait. Csepregi Zoltán dolgozata az 1562. évi debrecen-egervölgyi hitvallásban vizsgálja a Trienti Zsinat recepcióját. Ez a hitvallás a magyar reformáció történetének egyik legizgalmasabb és legzavarosabb dokumentuma, nem véletlenül nevezte Révész Imre „tankazalnak”. Csepregi a forrás elemzésekor a végvári kontextust hangsúlyozza, szerinte a határvidéki élethelyzet magyarázza a helvét megigazulás-tan erőteljes jelenlétét a szövegben. Az irat tipikus terméke a kialakuló felekezetiesség és az I. Ferdinánd korát jellemző egységtörekvések egymásba tűnésének. (47–61.) Varga Szabolcs dolgozata nagyon jó összefoglalást nyújt az eletestség századáról. A korábbi és a legújabb kutatások összefoglalásán túl a szerző felhívja a figyelmet az árnyalás szükségességére. Az egyházi intézmények lassú és több fázisban végbemenő pusztulása ellenére kimutatható a katolikus túlélés, a középkori hagyományok fennmaradása és az újjáéledés korai elemeinek megjelenése. (63–77.)

A 17. század katolikus egyháztörténetét hat szintetizáló jellegű tanulmány mutatja be, amelyek akár egy egyháztörténeti szintézis fejezetei is lehetnének. Tusor Péter a pápai *potestas indirecta* szerepét elemzi a Habsburg valláspolitikai kontextusában a 17. század elején. A Római Inkvizíció 1998-ban megnyílt levéltárának egyik legizgalmasabb magyar témájú irategyüttese II. Mátyás kiközösítésének ügyére (1609) vonatkozik. A korlátozott vallásszabadságot kimondó 1608. évi törvények miatt az uralkodóra kiszabott egyházi büntetés és a pápai hatalom közvetlen beavatkozása volt a Habsburg Monarchia politikájába. A tanulmány közli és elemzi a király feloldozást kérő levelét a pápához, amelyet rövidesen meg is kapott. A magyar rekatolizáció államegyházi keretekben indult meg 1609 után, a kiközösítés és a feloldozás kérése nemcsak a pápai *potestas indirecta*, hanem a magyar katolikus hierarchia erejét és mozgásterét is jelezte a 17. század elején. (79–93.) Forgó András írása összehasonlító módon elemzi a katolikus–protestáns és a katolikus–ortodox egységtörekvéseket. A tanulmány az uniós modellek Tridentinumhoz való viszonyát vizsgálja, és beilleszti ezeket a Habsburg államegyháziság kontextusába. Az írás érdeme, hogy egységes szempontrendszer alapján közelíti a két folyamathoz, és saját kutatásai mellett a Végshéő Tamás által irányított, igen termékeny nyíregyházi kutatóműhely eredményeire is felhívja a németül olvasó kollégák figyelmét. (95–119.) Fazekas István a Trienti Zsinatnak az alsópapságra gyakorolt hatását vizsgálja a Magyar Királyságban a 16–17. században. Az írás a szerző korábbi kutatásainak kiváló összefoglalása. A téma jelentőségét a kötet alap gondolata szempontjából mindenekelőtt az adja, hogy az alsópapság szerepének változásán érhető a leginkább tetten a katolikus egyháztörténet pasztorális fordulata Trient után. Ugyanakkor a forrásadottságok itt a legrosszabbak, számos alapkérdésre nincs és nem is lesz

válasz. A tanulmány vezérfonala a szűkebben vett egyháztörténet: a Tridentinum hatásának folyamatos kimutatása az alsópapság életében. A zsinatok, vizitációk és szemináriumalapítások kétségtelen eredményét jelentette az új klérus-generáció megjelenése a 17. század derekára, ugyanakkor a Tridentinum az alsópapság életében a 18. századra vált csak igazán élő normarendszerre. (121–143.)

Siptár Dániel szintén egy kiterjedt és nagyszámú tanulmányt produkáló kutatás eredményeit foglalta össze tanulmányában, amely a szerzetesek megtelepedését vizsgálja Magyarországon 1683–1703 között. A szerző alaposan kidolgozott módszertannal elemzi a rendek terjeszkedési stratégiáját, ennek alapján vázolja a szerzetesi expanzió dinamikáját és diverzifikációját az egykori királyi Magyarországon, amely fontos tanulságokat hordoz a magyarországi katolikus konfesszionalizáció erős időbeli-térbeli tagolódására nézve is. (145–167.) Kádár Zsófia a Trienti Zsinat szellemiségének hatását vizsgálja a jezsuita kongregációk működésében Magyarországon 1582–1671 között. Erről a dolgozatról is elmondható, hogy egy nagyobb és már számos eredményt hozó kutatási program eredményeivel ismerteti meg a nemzetközi közönséget. A barokk társulatok társadalomformáló szerepét a német és francia történetírás már évtizedekkel ezelőtt tudatosította, a hazai történettudomány azonban a legutóbbi időkig nem tanúsított különösebb figyelmet a jelenség iránt. A szerző által összeállított katalógus 18 városban 43 társulatot azonosított, ennek alapján négy alapítási periódust különít el, és bemutatja a kongregációk alapításának időbeli dinamikáját és térbeli sajátosságait. (179–202.)

Mihalik Béla Vilmos az 1665-ben alapított kassai papnevelő intézet, a Kisdianum 17. századi történetét ismerteti. A katolikus egyház kelet-magyarországi jelenléte még mindig kevésbé kutatott területe a magyar egyháztörténetírásnak, ezért is fontos, hogy a szerző, szintén korábbi kutatásaihoz kapcsolódva, ennek a korábban szinte csak névről ismert intézménynek a múltjába kalauzolja az olvasót. A szeminárium kéziratok protokolluma, illetve egi és római források alapján tárgyalja a szeminárium szervezetét, a körülötte kialakuló konfliktusokat, illetve a növendékek összetételét. (203–213.) Eva Kowalská egy elfeledett jezsuita misszionárius és prédikátor, Nicolaus Kellio (1643–1684) életútját vázolja, a dolgozat a szűkre szabott témaválasztás miatt kissé idegen a kötet jellegadó írásai között. A lipótvári börtönlelkészként is működő páter a protestáns hagyományban nagyon negatív figuraként él, volt, aki a Tiso-féle klerikálfaszizmus előfutárát látta benne. A szerző alapos levéltári kutatások alapján ezt a képet árnyalja, és megállapítja: Kellio lényegében a Nagyszombat és Bécs szemináriumaiiban képzett újgenerációs katolikus lelképásztorok és hitvitázók tipikus képviselője volt, nem pedig egy magányos kegyetlen harcos, amint alakját az evangélikus történetírás megrajzolta. (215–225.)

A kötet utolsó négy tanulmánya irodalom- és zenetörténeti szempontból vizsgálja a Trienti Zsinat kulturális hatásait. A két irodalomtörténeti dolgozat szerzői, Bitskey István és Hargittay Emil a Pázmány-kutatás klasszikus képviselői. Bitskey egy pontosan négy évtizedes kutatás (a *Humanista erudíció és barokk világkép* című klasszikus monográfiája 1979-ben jelent meg) összegzését adja a katolikus prédikáció Trienti Zsinat utáni megújulását vizsgáló írásában, különös tekintettel Pázmányra. Az írás kimutatja a zsinat hatását a katolikus retorikára, ennek alapján a barokk hitszónoklat fejlődésének főbb irányait, majd a prédikáció helyét vizsgálja Pázmány életművében, és kijelöli helyét a Tridentinum magyarországi recepciótörténetében. (117–238.) Hargittay a nagyszombati zsinatok határozatainak szerepét veszi górcső alá a 17. század elejének magyar irodalmában. Bemutatja a Tridentinum hatását a liturgikus könyvek reformjára és a Biblia-fordításra. Elsősorban jezsuita szerzők munkásságán keresztül vázolja a trienti szellemiség jelenlétét a magyar irodalomban Telegdi Miklóstól és Balassi Campianus-fordításától Veresmarti Mihályon és Vásárhelyi Gergelyen át Káldi Györgyig és Hajnal Mátyásig. (239–246.)

A kötetet végén két zenetörténeti írás kapott helyet. Papp Ágnes a zsinati határozatok és a gyülekezeti éneklés kapcsolatait tárgyalja a *Cantus Catholici* című énekeskönyv kiadásai alap-

ján. A szerző alaposan elemzi a nagyszombati zsinatok egyházi énekekre vonatkozó dekrétumait, elkülöníti a magyarországi énekkincs különböző rétegeit, és fontos megállapításokat tesz a Sámbar Mátyás által gondozott, 1674. évi kiadás céljairól: a jezsuita misszionárius és hitvitázó által gondozott énekeskönyvben erőteljesen előtérbe kerültek a magyar nyelvű énekek, a szerkesztő a mise-ordinárium szövegeinek fordításával még inkább be akarta vonni a híveket a liturgiába. (247–259.) Gillányi Gabriella az egyszólamú latin liturgikus ének sorsát vizsgálja Magyarországon a Trienti Zsinat után. Az igen alapos tanulmány részletekbe menően mutatja be a gregorián zene visszaszorulását a 17–18. században. A kulturális és intézményes feltételrendszer összeomlása logikusan vonta maga után ennek a zenei tradíciónak az eltűnését. Összességében egy elhaló középkori tradíció képe rajzolódik ki, egyedül a zágrábi székesegyházban és a pálosoknál mutathatók ki a továbbélés nyomai. (261–288.)

Az ismertetést Vanyó Tihamérral kezdtem, vele is zárom le. Idézett könyvét az alábbi mondatokkal indítja: „A trienti zsinatnak a különböző államokban való végrehajtásáról összefogó képet adó munka, amely a tudományos igényeket kielégítené, nincsen.” Jelen kötet az 1930-as években úttörőnek számító magyar kutatás méltó folytatása. Az állítás a nemzetközi historiográfiára ugyan már nem igaz, de ahhoz, hogy magyar vonatkozásban, immár a nemzetközi közönség számára sem, ez a kötet, valamint a megjelenéséhez vezető sokéves, évtizedes kutatások sora jelentős mértékben hozzájárult.

(Az ismertetés az ELTE BTK Szekfü Gyula Könyvtárában 2019. október 2-án elhangzott könyvbemutató szerkesztett változata.)

Molnár Antal

Sorin Mitu

AZ ÉN ERDÉLYEM

Történetek, mentalitások, identitások

Mentor, Marosvásárhely 2017. 543 oldal

Sorin Mitu, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem professzora, az újkori tanszék vezetője több évtizedes munkásságát Erdély újkori történelme kutatásának szentelte. Kutatási módszerei és látásmódja alapján elkülönül a kortárs történészektől: nem klasszikus politika- vagy egyháztörténeti kérdéseket vizsgál, hanem a mentalitástörténet és eszmetörténet érdekli. Román kollégáitól az is elkülöníti, hogy fogékony az új történeti módszerek iránt, és bátran vegyíti a különböző tudományterületek megközelítési módozatait. Témái ugyanolyan „tabudöntőgetők”, mint a bukaresti Lucian Boiaéi, akire talán a legtöbbször hivatkozik könyvében. Mitu folyékonyan beszél magyarul, időnként magyar nyelven is jelennek meg cikkei, és nem áll tőle távol az ismeretterjesztő, könnyed, esszézerű írásmód, amely a nagyközönség számára is befogadható. Az, hogy neve mégsem túl ismert (az erdélyi magyar olvasók körében sem), részben visszahúzódó természetének, részben pedig annak tudható be, hogy könyvei megjelenését nem követték botrányok, s nem születtek „ellen-könyvek” és reakciók írásaira, mint például Boia esetében. Talán ezen a helyzeten kívánt változtatni a marosvásárhelyi Mentor Könyvkiadó, amikor 2017-ben lefordította a szerző több kiadást is megérett könyvét.

A kötetet több megközelítésben lehet értelmezni: egyrészt kijelölve a tanulmányok helyét Sorin Mitu munkásságában, másrészt magának a kötetnek, illetve a magyar fordításnak a szem-